

Назва Київ в українських прислів'ях та приказках

Власні географічні назви у фольклорних текстах виконують не лише номінативну функцію, тобто ідентифікують об'єкт, вирізняючи його серед інших об'єктів. У народній творчості, зокрема у прислів'ях і приказках, власна назва (ВН) є ніби кодовим знаком, який несе в собі інформацію про географічний об'єкт, специфічно інтерпретовану народом. Це зумовлено полізмістовністю та поліфункціональністю прислів'їв і приказок, конкретне розуміння яких залежить від логіки живого мовлення або писаного тексту [11:3]. В результаті ми говоримо про актуальне значення ВН [4:37]: мінлива, нестійка частина значення зумовлена конкретною ситуацією вживання.

Прислів'я та приказки українського народу відбивають особливості етнокультури «автора». Це виявляється серед іншого й у тому, що більшою мірою вживаються топоніми, які називають об'єкти на території України.

За нашими даними найуживанішим серед усіх власних географічних назв у прислів'ях і приказках є ойконім *Kiiv* (28 ужитків). Це маркована в етнокультурному відношенні назва, бо існує виразний безпосередній зв'язок Київ - Україна, і навпаки.

Узуальне значення ВН *Kiiv* - столиця України. Але даний ойконім вживається в прислів'ях і приказках не лише для локалізації місця дії. Його семантична амплітуда значно ширша. Відбувається актуалізація знань про цей об'єкт щодо його близькості/віддаленості, щодо його авторитету та знаності серед людей. Відбувається переосмислення, і можна говорити про контекстуальне семантичне варіювання вжитого у прислів'ях (приказках) топоніма.

Назва *Kiiv* у казках та билинах фігурує як резиденція князя і як місце, куди з'їжджаються богатирі; іноді *Kiiv* згадується як релігійний центр [5:33]. Зовсім інша картина постає з прислів'їв і приказок, в яких наявна дана назва. Прислів'я (приказки) як малий жанр усної народної творчості вимагають компактного викладу всієї інформації, без додаткових пояснень.

Kiiv - ойконім, відомий усім, і функціонує він в широкому синтагматичному контексті. Отже, лексичне оточення допомагає осмислити ВН як таку, що має внутрішнє наповнення. Скажімо, з даною назвою пов'язане уявлення про місто велике, відоме, авторитетне, центр релігії та торгівлі.

Найвідоміша приказка - *язик до Києва доведе* (її варіант: *язик до Києва доведе і до кия*). Тут актуалізується інформація про *Київ* як віддалене місто. Існує інша приказка, що передає той же зміст - *язик до Кракова доведе*. Загальний зміст, дійсно, один, бо йдеться про спроможність людини та її мови, що може допомогти або, навпаки, зашкодити - і довести до кия, до покарання палицею [2:237]. Але лексичний склад двох висловів різниться назвою міста, до якого шукають дорогу. Вибір ойконімів тут не випадковий, а історично обґрунтований. Не випадково й у інших висловах (*од Києва до Кракова - всюди біда однакова, од Києва до Львова - всюди біда однакова, про Київ не жахайсь, Волиня пригортайсь, а Покуття тримайсь*) вжито поряд два-три топоніми, кожен з яких несе конкретну історичну інформацію.

Відомо, що Київ і Краків колись були межовими містами так званої Польської України [6:131], а Волинь і Покуття розташовані в межах даної території. На сході орієнтиром був Київ, а на заході - Краків, згодом - Львів. Ці об'єкти відомі. Це великі міста, розташовані відносно мовця досить далеко. До речі, стійка асоціація, що Київ і Краків - великі міста, теж може бути зілюстрована приказками: *Київ не відразу збудований, не разом Краків будувався*.

Відомий ще один вислів, який з плином часу трансформується на лексичному рівні: *аж Київ видно* і його варіант *аж Москва видна*. Частка аж посилює значення віддаленості об'єкта, який є, відповідно, дуже далеким. Тут, як і в випадку з приказкою *язик до Києва (Кракова) доведе*, головне не вказати точні координати, а наголосити на віддаленості певного об'єкта в просторі.

Такі випадки ідентичності контексту для назв далеких одне від одного міст засвідчують семантичну редуцію, звуження до двох сем: «далеке», «відоме», що дозволяє ВН набирати властивостей узагальнення [9:118]. Топонім тут можна замінити словом «десь». І такі приклади є цілком нормальними у контексті історичного розвитку нашої держави, де у XVI-XVIII ст. до найвідоміших міст належали Київ, Краків, Москва.

У розглянутих випадках головним є не те, що це велике місто, столиця, а те, що це далеке місто, майже край світу, до якого дістатися можна, якщо вміти користуватися своїм язиком. І навпаки, прислів'я *язик до Києва доведе, а в Києві заблудить* не дає можливості зробити заміну ВН на загальну. Тут найважливішими моментами є такі, що

місто Київ і далеке (перша частина), і велике (друга). За даною назвою стоїть свій світ, і перенести дію в інше місто майже неможливо, бо тоді втратився б сенс вислову.

Київ - місто, віддалене у просторі від інших: *ой далеко-далеко до города Києва, а від Києва аж до Полтави, а з Полтави аж до Варшави, далеко п'яному до Києва*. Такого роду вислови вказують на відстань, але у першу чергу тут актуалізується не просторова, а часова характеристика: багато часу треба витратити, аби подолати цю відстань. Правда, нібито не зовсім зрозумілий вибір назви, яка виступає опорним словом у другій приказці.

Адже, п'яному до будь-якого місця далеко. Але в даному випадку метою є показ абсолютної несумірності понять: до Києва і тверезому далеко, а про п'яного годі й говорити.

Продовжуючи наш аналіз, скажемо, що Київ у прислів'ї *на кого біда нападе, то до Києва іде, а як біда минеться, то він і з Броварів вернеться* виступає як місто, яке гарантує безпеку, захист, наприклад, від наїздів кочовиків або від татарських набігів.

Дійсно, колись Київ мівся на правому березі річки Дніпро, яка захищала населення від кочових набігів. Натомість Бровари знаходяться тридцять кілометрів на схід від Києва на Лівобережжі [7:175]. Такий контекст прислів'я зводить практично до нуля номінативну функцію ойконіма, підкреслено узагальнююче значення ВН: Київ - символ безпеки, благополуччя й спокою.

Знаність міста Київ зумовила наявність семи «авторитетне», причому авторитет може бути як позитивний (*так і в Києві роблять, що в Києві, те і під Києвом*), так і негативний (*так у Києві роблять: недогарки поїдять, а самі поночі сидять*). Останнє прислів'я склалося у часи, описані в драматичній поемі І.Кочерги «Свічине весілля»: це кінець XV- початок XVI ст., коли литовські князі заборонили світити вночі світло в Києві [8:715]. З іншого боку, цей образний контекст може актуалізувати іншу інформацію, а саме: Київ - місто, де багато бідноти.

Дане прислів'я не таке поширене, як приказка *так і в Києві роблять*. У даному разі маємо справу з поширеним колись процесом поступового переходу від байки, анекдоту до приказки (тут - через прислів'я), про що писав О.О.Потебня у праці «3 лекцій теорії словесності: Байка, прислів'я, приповідка». Коли друга частина з плином часу стала неактуальною чи незрозумілою, її було опущено, про неї

було забуто, бо весь зміст сконцентрувався в першій частині навколо ВН, яка в тексті виступає як опорне слово.

Виділимо ще один блок висловів, у яких зі словом Київ пов'язується уявлення про місто, в якому все є (і погане, і хороше): *оце в Києві були, та і там розуму не придбали; за дурними нічого в Київ їхати, вони і тут є; дурний і в Києві розуму не купить; дурний у Києві, дурний з Києва; у Києві не женись, а в Ромні кобил не міняй.*

М.Номис дає примітку до останнього прислів'я, з якої ясно, що в Києві багато заїжджих людей і не менше непорядних [10:72] - такий збіг можливий лише в центрах торгівлі. А Київ - це перехрестя торговельних шляхів, як водних, так і сухими дорогами [3:303].

Проте, як бачимо, прислів'їв і приказок, у яких ВН *Київ* набувала б негативного відтінку, мало і вони стосуються більше соціальної сфери, побутового рівня.

Остання актуальне значення ВН *Київ* у прислів'ях та приказках - «місто, де багато церков, монастирів (і, відповідно, дзвіниць): *як в Києві на дзвіниці ченці в дзвони дзвонять, так у Полтаві перекупки на місті гупорять.* Пряма опозиція міст: про Київ говорять з повагою, це релігійний центр України [1:199], а Полтаву судять за ярмарок під час церковних свят.

В прислів'ях і приказках із згадкою Києва, більшість яких складалася досить давно, основними виступають семи *велике, відоме, далеке.* Але цим не обмежується смислове навантаження ВН - все залежить від ситуації вживання, контексту, процесу переосмислення протягом століть.

1. Біднов В., Антонович Д. Українська церква//Українська культура: Лекції.-К., 1993.
2. Грінченко Б. Словарь української мови.-К.,1958.-Т.2.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси.-К., 1991.-Т. 1.
4. Данильченко О.В., КовалевськаТ.Ю. Семантика власної назви в акті мовлення //Щорічні записки з українського мовознавства.-Одеса, 1994,-Вип. 1.
5. Доровских Л.В. Географические названия в русских народных сказках// Вопросы ономастики.-Свердловск, 1977.-Вып. 12.
6. Дорошенко Д.Т. Нарис історії України.- К.,1992.-Т.1.
7. Енциклопедія українознавства.-К.,1994.-Т.2
8. Історія української літератури ХХ сторіччя.-К., 1994.-Кн. 1.
9. Кондратьева Т.Н. Собственные имена в пословицах, поговорках и загадках русского народа//Вопросы грамматики и лексикологии русского языка.- Казань, 1964.
10. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше.-К.,1993.
11. Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії.-К., 1984.